

Kivonulás – honnan hová?

Bevezetés

Az Egyiptomból való kivonulás az ószövetségi választott nép alapvető tapasztalata. Ekkor élték meg Isten szabadító erejét; ettől, illetve az Istennel pusztában kötött szövetségtől kezdve tartják magukat választott népnek.¹ Éppen ezért a kivonulást nemcsak mint történelmi eseményt, hanem mint évente megünneplendő és ezáltal újra átélendő eseményt mutatja be a Kiv 12–14. Az Ószövetség további irataiban is többször olvashatunk a kivonulásról, az Újszövetségben ezzel szemben sokkal kevesebb utalás történik Izrael szabadulására. Az újszövetségi szerzők a Krisztus-eseményt helyezték reflexiójuk középpontjába, s ezen keresztül szemlélték Izrael iratait. A kivonulásra csak ritkán utalnak; úgy tűnik, hogy a választott nép történetének más eseményeit alkalmasabbnak találták arra, hogy a Krisztus által hozott üdvösséget szemléltessék. Később az egyházatyák a Kivonulás könyvét is kommentálták, allegorikus módszerrel mély krisztológiai szempontokat tárva fel.

Mindenekelőtt tekintsük át azokat az újszövetségi szövegeket, amelyek kapcsolatba hozhatók a kivonulással! Ezt segíti az alábbi táblázat, amely nemcsak a Kiv 12–15-re történő utalásokat tartalmazza, hanem azokat a helyeket is, amelyek az Ószövetség más, a kivonulás eseményével kapcsolatos szövegeire utalnak.

A lenti táblázat mindenekelőtt arra mutat rá, milyen ritkán és keveset foglalkoznak az újszövetségi szerzők a kivonulás témájával. Jól látszik, hogy a legtöbb esetben apró utalásokkal van dolgunk, amelyek bár fontos árnyalatot kölcsönöznek az egyes szövegeknek, mégsem mondhatjuk, hogy a kivonulás témá-

1 Mindez az ószövetségi gondolkodásra értendő; ezzel nem kívánok állást foglalni a kivonulás történelmi kutatásával kapcsolatos vitában, sem arról nem nyilatkozom, hogyan értelmezi magát a mai zsidóság.

Mt	14,25 Jézus kifürkészhetetlen útja a vízén	Zsolt 77,20
	26,17 az utolsó vacsora: pászka	Kiv 12,14–20
Mk	14,12 az utolsó vacsora: pászka	Kiv 12,14–20
Lk	1,71 szabadulás az ellenség kezéből	Zsolt 106,10
	2,23 az elsőszülött az Úr tulajdona	Kiv 13,2.12.15
	2,41–42 a 12 éves Jézus pászka alkalmával marad a templomban	Kiv 12,15.18
	9,31 Jézus <i>kivonulása</i> : Jézus közelgő halála	<i>exodos</i> szó
	12,35 az éberségre való felhívás utal a kivonulás előtti készenlétre	Kiv 12,11
	22,7 az utolsó vacsora: pászka	Kiv 12,18–20
	22,19 az eucharisztia a pászkához hasonlóan emlékezés	Kiv 12,14
Ap Csel	7,36 István beszédében utal a kivonulásra	Kiv 15,4
	13,17 Pál Antióchiában utal a kivonulásra	Kiv 12,40
Jn	19,36 utalás a húsvéti bárányra	Kiv 12,46
Róm	11,33 Isten útjai kifürkészhetetlenek	Zsolt 77,20
1Kor	5,7 utalás a kovásztalan kenyérré	Kiv 12,19
	10,1 utalás az atyákra, akik a felhőben voltak	Kiv 13,21
Zsid	11,22 József előre látja a <i>kivonulást</i>	<i>exodos</i> szó
	11,28–29 utalás az elsőszülöttek halálára és a kivonulásra	Kiv 12,29; 14,22
2Pét	1,15 Péter <i>kivonulása</i> : közelgő halála	<i>exodos</i> szó
Jel	10,1 az angyal tűzoszlopra hasonlít	Kiv 13,21
	11,10.11 az ellenség korai öröme	Zsolt 105,38
	11,11 félelem és rettegés fogja el az ellenséget	Kiv 15,16
	11,18 ítélet az ellenség felett	Kiv 15,14
	12,6 az asszony a pusztába menekül	Óz 2,16
	13,4 a fenevad és Isten összehasonlíthatatlansága	Kiv 15,11
	15,3 Mózes éneke	Kiv 15,1
	18,4 meghívás az új kivonulásra	Iz 48,20

ja meghatározó lenne. Egyes esetekben a kivonulásra való utalás meg is kérdőjelezhető. Láthatjuk továbbá, hogy a kivonulás (*exodos*) szó csupán háromszor fordul elő az Újszövetségben, és csupán egyetlen alkalommal, a Zsid 11,22-ben utal az Egyiptomból való kivonulásra – amelyet a levél szerzője szerint József előre látott (vö. Ter 50,24–25; Kiv 13,19; Zsid 11,22). A másik két helyen (Lk 9,31; 2Pét 1,15) az életből való kivonulásra, a halálra vonatkozik a szó. A fenti táblázat szépen szemlélteti a kivonulásra való utalások egyenlőtlen eloszlását. A 27 utalásból 9-et találunk Lukács kettős művében, 8-at a Jelenések könyvében, őket

követi Pál három, majd Máté és a Zsidókhoz írt levél² két-két utalással, végül Márk, János és a második Péter levél egy-egy utalással.

A továbbiakban a lukácsi műben és a Jelenések könyvében található utalásokat vizsgáljuk meg részletesebben, bemutatva, hogyan gazdagítja a kivonulás motívuma ezen iratok tartalmát, végül megpróbáljuk összevetni a kivonulás motívumának kétféle feldolgozását és hatástörténetét. Természetesen érdekes volna etimológiai szempontokat figyelembe venni, például az *út* (*hodos*) előfordulásait vagy a *kijön* (*exerchomai*) ige jelentését és előfordulásait, amitől itt most eltekintünk. Röviden megvizsgáljuk a kivonulásra utaló vagy arra asszociáló apró részleteket, amelyek mind alkalmat adnak a kontextus továbbgondolására. Mivel most a kivonulásra figyelünk, az egyes szövegek részletes elemzésétől eltekintünk; nem akarunk útközben hosszasan elidőzni, nehogy elvezzük az út, a kivonulás vezérfonalát és célját.

A kivonulás motívuma Lukács evangéliumában és az Apostolok Cselekedeteiben

Bár mindegyik evangélista összekapcsolja valamilyen módon Jézus kereszthalálát a kivonulással, csak Lukácsnál találunk több olyan utalást, amely ezt a kapcsolatot el is mélyíti. Különösen a színeváltozással kapcsolatos megjegyzése, miszerint a megdicsőült Jézus, Illés és Mózes Jézus közelgő *kivonulásáról* beszélgetnek, jelzi Jézus halálának és a kivonulásnak a szorosabb kapcsolatát. Azonban ne szaladjunk túl hamar előre! Már az evangélium kezdetén, a gyermekésgtörténetben is több olyan szöveget találunk, amely a kivonulásra emlékeztet.

Gyermekésgtörténet

Lukács evangéliumában először Zakariás énekében történik utalás a kivonulásra, pontosabban a kivonuláson keresztül Isten szabadító beavatkozására (Lk 1,71). Zakariás a szabadító Istentől énekel, és tartalom szerint idézi a Zsolt 106,10-et, amely az Egyiptomból való szabadulást énekli meg.³ Az evangélium olvasója már tudja, ki az Istentől küldött Szabadító: a Szentlélektől

- 2 A Zsidókhoz írt levél ekkleziológiájában jelentős szerepe van Isten vándorló népének. Az úton lévő nép a pusztai vándorlás alapján kerül bemutatásra, anélkül, hogy a levél szerzője a kivonulás eseményére reflektálna. A levél teológiai középpontjában a Lev 16-ban leírt kiengesztelődés napja, illetve annak Krisztus egyetlen áldozatában való beteljesülése áll.
- 3 Wolter, Micahel: *Das Lukasevangelium* (HNT 5), Tübingen, 2008, 114. szerint a Zsolt 106-ból való idézet csak általánosan utal Isten beavatkozására. A Bibliában Isten azonban nem általánosan avatkozik be a választott nép történelmébe, hanem úgy mutatkozik meg, mint szabadító, s a kivonulás az az esemény, amely alapvetően meghatározza Isten és népe kapcsolatát.

csodálatosan fogant Jézus. Ez az idézet összekapcsolja Isten két alapvető szabadító tettét: az Ószövetségből a kivonulást és az Újszövetségből a Krisztus által hozott megváltást.

Negyven nappal születése után Jézust szülei bemutatják a templomban és egészen Istennek szentelik őt (Lk 2,23). Ennek kapcsán idézi Lukács a Kiv 13,2.12.15-ben megfogalmazott szabályt, amely szerint minden elsőszülöttet az Úrnak kell szentelni. Jézus fogantatásától kezdve az Isten Szentje (Lk 1,35, vö. 4,34), a Templomban való bemutatáskor pedig fény derül arra, hogy az ő szentsége elsősorban nem földi elsőszülöttségéből származik. Más szóval Jézus szentsége és Istennel való kapcsolata mélyebben gyökerezik a biológiai elsőszülött-voltánál. Bár Lukács nem veszi át mindenben Márktól a „Fiúság teológiáját”,⁴ ő is megemlíti, hogy Jézus új minőségben az Isten Fia (Lk 1,32–35 2,49; 3,22; 9,35; 10,22; 22,70), s így egészen új értelemben elsőszülött.

Lukács fontos szerepet tulajdonít a jeruzsálemi Templomnak. Ennek része a gyermekségtörténetben Jézus bemutatásán túl a tizenkét éves Jézus templomi zárandoklata (Lk 2,41–42). Ez a zárandoklat a pászka ünnepéhez kötődik, amely a kivonulás ünnepe. Jézus első zárandoklata így éppen az Ószövetség első nagy zárandoklatának emlékére történik. Mindez azt érzékelteti, hogy Jézus gyermeke Izraelnek, amely a kivonulásra való emlékezésben újítja meg a szövetség Istenevel való kapcsolatát.

Jézus nyilvános működése

Az evangélisták közül egyedül Lukács beszél Jézus kivonulásáról (Lk 9,31). Teszi ezt kevéssel Jézus nagy jeruzsálemi útjának (Lk 9,51–19,27) bemutatása előtt. A színeváltozás jelenetét Lukács több szempontból is átdolgozza. Egyedül ő számol be arról, miről beszélget Jézus Mózesrel és Illéssel: Jézus „kivonulásáról, aminek kellett beteljesítenie Jeruzsálemben” (Lk 9,31). Ezzel Lukács Jézus szenvedéstörténetére, feltámadására és mennybe-menetelére utal. Annak ellenére, hogy Lukács elbeszélésében időben szétválasztja ezeket az eseményeket, hangsúlyozza, hogy lényegileg összekapcsolódnak. Kifejezi ezt azáltal, hogy itt Jézus kivonulásaként, az útleírás kezdetén (Lk 9,51) pedig felemeltetéseként jelöli meg a közeledő jeruzsálemi eseményeket.⁵ A kivonulás Isten szabadító tette volt az Ószövetségben. A Római Birodalomban élő választott népnek azonban továbbra is szük-

4 Márk evangéliumának az „Isten Fia evangéliuma” (Mk 1,1) címet adta, majd az elbeszélés három kiemelt pontján hangzik el Jézusról, hogy ő az Isten Fia: Mk 1,11; 9,7; 15,39. Az evangélium szövege folyamatosan vezeti be az olvasót Jézus valódi istenfiúi titkába, amely a kereszten tárul fel a maga teljességében.

5 Ezt támasztja alá Wolter megfigyelése is (i. m. 353): az ApCsel 13,24-ben Pál Jézus születését és fellépését a *bejövétel* szóval írja le.

sége van a szabadulásra, Isten tervének megvalósulására.⁶ A szabadulás teljességét Jézus kivonulása (szenvedése, kereszthalála, feltámadása és mennybemenetele) fogja megvalósítani – sokkal teljesebben, mint ahogyan azt kortársai (politikai értelemben) tőle várták.

A Jeruzsálem felé vezető úton Jézus tanításában rámutat arra, hogyan kell jelen lennie övéinek ebben a világban. Mint oly sokszor, Jézus itt is képes beszédet alkalmaz, amelyben tanítványait urukra váró szolgálkhoz hasonlítja. A készenlétben álló szolgálk leírásának egyik mozzanata (felövezettség Lk 12,35) a kivonulás pillanatára váró izraelitákra emlékeztet.⁷ Ahogyan ők várták Isten beavatkozását és készen álltak az indulásra, az egyház is készenlétben várja a szabadítás beteljesedését, Krisztus dicsőséges visszatérését.

Passió

Jézus szenvedéstörténetének elején két alkalommal is történik utalás a kivonulásra. Az első az utolsó vacsora, amely Lukács leírása szerint is a pászka megünneplése (Lk 22,7). Már Márk is úgy írja le az utolsó vacsorát, mint a pászka megünneplését (ugyanígy Máté is, ellentétben Jánossal). Az utolsó vacsora Lukács evangéliumában Jézus szenvedés előtti búcsúvacsorája. Most lép Jézus a „kivonulás” útjára, amelyet a régi kivonulásra való emlékezéssel kezd el. Az utolsó vacsora azonban nemcsak búcsúvacsora, hanem már most elővételezi a végleges szabadítást, Krisztus második eljövetelét, Isten Országának végleges és teljes megvalósulását.⁸

A másik utalás az utolsó vacsora újraértelmezése. A szinoptikusok közül egyedül itt találkozunk azzal, hogy az eucharisztikus lakomát Jézus emlékezetére a jövőben is meg kell ülni (Lk 22,19). Ezen emlékezés tárgya eredetileg a kivonulás volt, maga a pászka lakomája volt az emlékezés (amelyet a görög szöveg a liturgiával kapcsolatban is használatos *anamnézis* szóval ír le). Ezzel Lukács egyértelművé teszi, hogy az üdvösség forrása már nem az Egyiptomból való kivonulás, hanem Jézus kivonulása, avagy felemeltetése: az ő szenvedése és megdicsőülése. Mi több, a hangsúly nem is annyira az eseményen van – mint az első kivonulás esetében, amikor az eseményre kellett úgy emlékezni,

6 Vö.: Tannehill, Robert C.: *The Narrative Unity of Luke-Acts. A Literary Interpretation*, Vol. 1: The Gospel according to Luke, Philadelphia, 1991, 223–224.

7 Wolter (i. m. 461) szerint a kép azonossága nem jelent a kivonulásra történő utalást. Ha nem is tudjuk pontosan megállapítani, hogy e szöveg alakítása és hagyományozása során hányan utaltak szándékosan a kivonulás hagyományára, a végleges szöveg mindenképpen tartalmaz egy olyan képet, amely a kivonulásra készülő választott népet asszociálja.

8 Vö.: Wolter, i. m. 700–701.

mintha az arra emlékező is ott lett volna –, hanem Jézus személyén: „ezt tegyétek az én emlékemre” (Lk 22,19). Az üdvösség tehát elsősorban nem egy eseményhez, hanem egy személyhez kötődik, Jézus személyéhez, aki új módon élte át a kivonulást. Innen már csupán néhány lépés szükséges ahhoz, hogy elérkezünk a kivonulás tipologikus értelmezéséhez, ahol a kivonulás a keresztség előképeként jelenik majd meg.

Az Apostolok Cselekedetei

Lukács második könyvében két alkalommal találkozunk a kivonulásra való utalással. Mindkét utalás egy-egy beszédben hangzik el. Először István diakónus (ApCsel 7,36), majd Pál antióchiai beszédében (ApCsel 13,17) találkozunk a kivonulás motívumával. Mindkét utalás egy-egy történelmi visszatekintés része, amelyben a szónok a választott nép Istennel való történetét mutatja be. E beszédek fő célja Isten jelenbeli, Krisztusban véghezvitt tetteinek bemutatása, amely folytatása az ő korábbi tetteinek. Ahogyan a múltban Isten a kivonulásban mutatkozott be a választott népnek, most a Krisztus-eseményen keresztül jelenik meg. István beszédében párhuzamot von az akkori engedetlenség és az őt elítélők engedetlensége között. Valójában semmi sem változott: Isten hűségesen közeledik népéhez, a nép pedig következetesen elutasítja őt – ami István megkövezésében meg is nyilvánul.

Amíg István vádlottként szólal meg, Pál az antióchiai zsinagógában az evangéliumot hirdeti. Beszédének fő célja hallgatóinak meggyőzése Jézus messiási mivoltáról, más szóval, hogy hallgatói fogadják el Isten Krisztusban adott ajándékát, az üdvösséget. A beszéd kezdetén Pál röviden feleleveníti Izrael történetét, ezzel teremtve meg a közös alapot, ahonnan elindulva kifejtheti érveit.⁹ A kivonulás motívuma emlékeztet arra, hogy Isten a választott nép életében szabadítóként mutatkozott meg. Krisztus halála és feltámadása ugyanennek a szabadító Istennek a jelenben adott szabadítása, amelyet a hallgatók most elfogadhatnak. A továbbiakban ez részben meg is történik, az antióchiai zsidók azonban féltékenyek lesznek azokra a pogányokra, akik Pál szavára egy héttel később összegyűlnek. Ők nem az üdvösség üzenetét, hanem annak túlságosan is népszerű, és túlságosan is univerzális jellegét utasítják el. Ezért üldözik el Pált, aki – bár Lukács itt nem használja ezt a kifejezést – kénytelen „kivonulni” Antióchiából. Pál távozása után az üzenet, a Krisztusba vetett hit nem menekül el, hanem jelen marad Antióchiában. Az üdvösség nem Pál, hanem az általa hirdetett Krisztus személyéhez kapcsolódik, aki húsvéti kivonulása óta mindenütt képes jelen lenni.

9 Vö.: Tannehill, Robert C.: *The Narrative Unity of Luke-Acts. A Literary Interpretation*, Vol. 2: *The Acts of the Apostles*, Philadelphia, 1994, 166.

A kivonulás motívuma három szempontból jelenik meg Lukács művében. Először is utal a választott nép kivonulására: az Ószövetség hagyományát átvéve ebben az eseményben ismeri fel Isten alapvető beavatkozását az emberi történelemben, ez Isten alapvető szabadító tette, amelyre később Izrael istenkapcsolata felépül. Másodszor Lukács megemlíti Jézus kivonulását, világból való egyfajta távozását. Ennek az útnak hasonló szerepe van, mint az egyiptomi kivonulásnak: Jézus feltárja a születés és a halál közé zárt emberi élet célját, amikor feltárja a halál teljes életbe torkolásának lehetőségét. E két kivonulás végül meghívja az olvasót saját útjára, amelyen Jézust követi. Ezzel is összefügg Lukácsnak a kereszténységről alkotott képe, amelyet ő az *út* szóval fejez ki (Ap-Csel 9,2; 22,4; 24,14. 22). A keresztény ember Krisztussal van úton – egy olyan úton, amelynek bár minden lépését ebben a világban, a hétköznapok szürkeségében kell megtenni, célja mégis túlmutat a világon, s kivezet belőle az igazi teljességbe.

Kivonulás felülnézetben – a Jelenések könyve

A Jelenések könyve megmozgatja az olvasó minden érzék-szervét. Számptalan szín, hang, illat; látványos események és az eseményeket értelmező himnuszok váltják egymást. E gazdag képanyag fő forrása az Ószövetség és a későbbi apokaliptikus irodalom, amelyet átítatnak az első század végén élő kis-ázsiai keresztények tapasztalatai. A könyv főszereplője Krisztus, aki megbízza Jánost¹⁰ a próféta látomások leírásával és továbbadásával, s aki mintegy felülnézetből enged neki betekintést a földön átláthatatlan események mennyei értelmébe. A különféle ellenséges erők mindent megtesznek a Római Birodalom által képviselt istentelenség győzelme érdekében; több látványos siker is aratnak, a végső győzelem mégis Krisztusé, és azoké, akik hozzá tartoznak. A könyv szinte minden sorában találunk ószövetségi utalásokat, hosszabb idézetekkel azonban nem találkozunk. Ezek az utalások egy-egy korábbi eseményt idéznek fel, ezzel az új információkhoz olyan asszociációkat rendelnek, amelyek már ismerősek az olvasónak. Így az olvasó a jelen tapasztalatait az Írásban korábban rögzített tapasztalatok sorába tudja illeszteni, s felismerheti azok valódi értelmét. Nem meglepő, hogy az egyiptomi kivonulásra is történnek utalások a könyvben. A különböző csapások leírásakor a szerző sokat merített az egyiptomi csapásokból (vö. Kiv 7–10). A továbbiakban két képben (Jel 10,1; 12,6), egy alkalommal az ellenség érzéseinek leírásában (Jel 11,10–11), három himnuszban (Jel 11,18; 13,4; 15,3) és egy felszólításban (Jel 18,4) utal a kivonulásra.

10 A Jel 1,2 szerint a könyv szerzője János. E megjelölést hitelesnek fogadhatjuk el, függetlenül attól, hogy milyen kapcsolatot tételezünk fel közte és az Újszövetségben található többi János nevű szereplő, illetve szerző között.

A könyvben olvasható legtöbb csapás az egyiptomi csapások mintájára jelenik meg. Ahogyan Izrael kivonulása előtt Isten ítéletet tartott az őt elvető Egyiptom felett, ugyanezt teszi az üldözött kis-ázsiai keresztények esetében is. Bár az egyes csapások részletes elemzése nem fér bele ebbe a tanulmányba, látható, hogy a címzettek állapota és hangulata megfelel az Egyiptomból kivonulni készülő Izrael hangulatának. Ahogyan akkor, úgy a szerző jelenében is egyrészt megtalálhatók azok, akik Istenre hagyatkozva várják a szabadulást, és megteszik az ennek megfelelő lépéseket, másrészt találkozunk az elpártolás, a hatalomnak való megfelelés, a saját, Istentől kapott identitás feladásának kísértésével is. János fő feladata és célja, hogy megerősítse hitükben és kitartásukban olvasóit. Ezért rendeli az általuk elszenvedett megpróbáltatások, a társadalmi kirekesztés és a kezdődő üldözés mellé a régi Egyiptom képeit, hogy lássák: Isten a szabadító – akkor is, ha a szabadulás jelei nem mindig látszanak világosan a hétköznapok forgotagában.

A Jelenések könyvének legerősebb angyala leírásában találkozzunk az első olyan képpel, amely a kivonulásra utal. Mivel az angyal leírásának egy kis részletéről van szó, tekinthetjük ezt e nagy kép egyetlen mozaikkockájának is. Ez az angyal¹¹ a hetedik harsona megszólalása előtt jelenik meg, és azt olvassuk róla, hogy a lába tűzoszlophoz hasonlít (Jel 10,1). A láb a hatalom jelképe,¹² a tűzoszlop pedig az isteni vezetésre utal (Kiv 13,21–22). Az angyal hatalma, ereje, méltósága az Istenhez tartozók helyes úton való vezetését szolgálja. Erre utal az a könyv is, amelyet Jánosnak ad át, s amelyet Jánosnak meg kell ennie: az angyal Jánossal együtt a keresztények helyes úton való előrejutását szolgálja.

A következő jelenetben a két tanú¹³ fellépéséről olvashatunk (Jel 11,1–14), akik hatalommal felruházva prófétáznak, azaz Isten üzenetét hirdetik. Mivel üzenetüket hatalommal közvetítik, sok gyötrelmet okoznak azoknak, akik hallgatják és elutasítják őket. Nem véletlen, hogy a vadállat ellenük támad és megöli őket. Amikor János az embereknek a tanúk kivégzésével kapcsolatos érzéseit írja le, akkor azokra az érzésekre utal, amelyeket az egyiptomiak éltek át Izrael kivonulásakor. A föld lakói örven-

11 A Jelenések könyvében háromszor találkozunk erős angyallal (5,2; 10,1; 18,21), akik közül ezen angyal rendelkezik a legtöbb isteni attribútummal. Az erős jelző miatt azonosíthatjuk Gábriellel (mint Ritt, Hubert: *Offenbarung des Johannes* [NEB 21], Würzburg, 1988, 58), az isteni attribútumok miatt gondolhatunk Krisztusra, illetve az ő képviselőjére (így Takács Gyula: *Jelenések könyve*, Budapest, 2000, 229–230).

12 Vö. Dávid Katalin: *A teremtet világ misztériuma*. Bibliai jelképek kézikönyve, Budapest, 2002, 149–150.

13 A tanúk pontos kilétét nehéz meghatározni. Wolter (i. m. 352) és Lohse, Eduard: *Die Offenbarung des Johannes* (NTD 11), Göttingen, 1960, 58–59. szerint bűnbánatot hirdető próféták, név szerint Mózes és Illés. Erről részletesen ld. Takács, i. m. 250–252, aki több vélemény felsorolása után arra a következtetésre jut, hogy a két tanú az Egyház igehirdetését jeleníti meg.

deznak és ujjonganak (Jel 11,10), amint Egyiptom is ujjongott Izrael kivonulásakor (Zsolt 105,38). A tanúk veresége azonban csak átmeneti, Isten Lelke ugyanis három és fél nap múlva feltámasztja őket (Jel 11,11), aminek láttán az embereket nagy félelem tölti el, mint az egyiptomiakat (vö. Zsolt 105,38), illetve Izrael ellenségeit a pusztában (Kiv 15,16). A Zsolt 105,38-ban a kivonulás nemcsak az Isten jelenlétét hordozó választott népnek jelent szabadulást, hanem az ellenségnek is. Az istentelenséget választók megszabadulnak attól az Istentől, akinek bár erejét és hatalmát tapasztalták, mégsem akartak meghódolni előtte; most azt remélik, hogy megszabadulnak a csapásoktól. Mennyire abszurd és tisztavirág-életű az az öröm, amelynek forrása az Istent képviselő emberek távozása – legyen szó akár az izraelitákról Egyiptomban, akár a két tanúról a Jelenések könyvében. Annak ellenére, hogy ez az öröm hoz egyfajta megkönnyebbülést, egyfajta ujjongást, továbbá az emberek megajándékozzák egymást, ez az öröm mégsem lehet tartós. Az Isten felett aratott győzelem csak átmeneti, látszólagos állapot lehet. Ahogyan az egyiptomiak, úgy a Jelenések könyvében bemutatott istentelenek sem szabadulnak meg egykönnyen az igaz Istentől. János itt utal először Mózes énekére (Kiv 15,1–21), amelyben a kivonulás győzelmi örömét és a szabadító Isten hatalmát énekli meg. A későbbiekben János még három alkalommal fogja idézni Mózes énekét. Annak ellenére, hogy a Kis-Ázsiában élő keresztényeket számtalan veszély fenyegeti, és látszólag semmi esélyük sincs a társadalom, a körülöttük lévő világ átforgalmazására, mégis tudhatják, hogy ez az állapot csak látszat: amíg hűségesek maradnak Krisztushoz, addig biztosak lehetnek abban, hogy ellenségeik ujjongásának napjai meg vannak számlálva.

A Jelenések könyvében a hetedik harsona megszólalása vezeti be Isten győzelmének leírását (Jel 11,15). A harsonaszóra menyeyei himnusz válaszol, amely Isten győzelmét énekli meg (Jel 11,16–18). Ez a himnusz visszatekint az istenellenes hatalmak lázadására, és Istennek a felettük aratott győzelmére, s ezzel utal Mózes énekére. A Kivonulás könyvében Mózes is visszatekint a pogány nemzetek ellenségeskedésére, amelyet Isten hatalma tör meg (Kiv 15,14). Ahogyan a kivonuláskor megmutatkozott Isten szabadító hatalma, úgy válik egyre nyilvánvalóbbá Isten Krisztus által adott szabadítása a pogányok ellenállása ellenére is.

A kivonulásra történő következő utalást egy képben találjuk: miután a Napba öltözött asszony¹⁴ megszülte gyermekét, a pusztába menekül. Az ellenség elől a pusztába történő menekü-

14 A Napba öltözött asszonyban korábban általánosan Máriát, Jézus Édesanyját fedezték fel. Újabban egyre többen értelmezik a képet szimbolikusan; így az asszony Isten népét jeleníti meg (vö. Gál Ferenc: *A Jelenések könyve*, Szeged, 1994, 40; Giesen, Heinz: *Die Offenbarung des Johannes* [RNT], Regensburg, 1997, 271–275). Tekinthejtük ezt a képet úgy, mint az Egyház képét, amelynek legtükrösebb tagja és példaképe Mária (vö. Takács, i. m. 268–271, a legkülönfélébb vélemények bemutatásával).

lés motívuma megtalálható a kivonulás leírásában is. A puszta a kivonulás utáni vándorlás alatt lett az Istennel való találkozás megkülönböztetett helyévé, amely később több helyen is megtalálható a Szentírásban (vö. pl. Óz 2,16). A Jelenések könyvében is felismerhetjük, hogy a kivonulás után nem a semmibe való megérkezés következik. A puszta lakatlansága, embernélkülisége, kultúranélkülisége ellenére – vagy tán éppen ezért – olyan hely, ahol az Isten népét megjelenítő asszony Istennel találkozhat. S ez az Istennel való találkozás valójában a kivonulás, a vándorlás, a küzdelem végső célja. Így a pusztába való megérkezést már elővételezi a mennyei megérkezést.¹⁵

A Jelenések könyvében a következő utalás a kivonulásra egy érdekes himnuszban található (13,4). Ez a himnusz ugyanis nem Istent, hanem a vadállatot és a sárkányt dicsóíti, ráadásul olyan szavakkal, amelyekkel a kivonulás után Mózes dicsóította Istent (Kiv 15,11). Mindez rámutat az Isten és ellenségei közt dúló harc egy lényeges elemére. Isten fő ellensége, a sárkányként ábrázolt sátán a lehető legtöbb szempontból igyekszik hasonlítani Istenhez.¹⁶ Ez a hasonlóság abban éri el tetőpontját, amikor követői azokkal a szavakkal hódolnak neki, amelyekkel a kivonulás után Mózes Isten nagyságát énekelte meg. Ki hasonló hozzá, ki képes harcba szállni vele? – hangzik fel a vadállatról a Jel 13,4-ben, a kivonulás után pedig Istennel kapcsolatban Mózes énekében (Kiv 15,11).¹⁷ A vadállat és rajta keresztül a sárkány imádásának szavai ezek, amelyek kifejezik a keresztényeket körülvevő pogány világ gyalázatos bálványimádását. János így leplezi le az alkalmasint ártalmatlannak tűnő császárkultusz lényegét: a pogány külvilág végső soron a sátán szolgálatában áll. A sárkány és a vadállat eme imádata természetesen csak átmeneti állapot, hiszen később mindketten a második halált bemutató tüzes tóba kerülnek (Jel 20,10). Ez a leleplezés egyben figyelmezteti az olvasókat: ne engedjenek a vadállat csábításának, mert amint ő maga, úgy követői sem örökölhetik az életet.

15 Giesen, i. m. 284. az asszony pusztában történő táplálásában Eucharisziára való utalást fedez fel. Takács, i. m. 272. pedig a pusztát egyenesen az Éden újra megtalálásának helyeként értelmezi: „Amikor tehát az Asszony a pusztába menekül, akkor az új Édenbe jut el. De a pusztában léte nem feledteti el vele mindennapi sanyarúságát sem. (...) ez a pusztaság öntözött kert, és angyalok szolgálatával ünnepélyessé tett liturgia, ahol szelídek a szenvedések.” Gál, i. m. 40. ezzel szemben a pusztát az Egyház küzdelmének és igehirdetésének helyeként értelmezi.

16 Az apokaliptikus irodalomra jellemző dualizmusnak megfelelően János a vadállatot és a Bárányt egymásnak megfelelő jellemzőkkel mutatja be; például mindkettőnek lényeges tulajdonsága a sebzettség, a sebből való gyógyulás, a hatalmat jelképező szarv (Jel 5,6, ill. 13,1–3); továbbá mindkettőnek számos követője van, egyeduralomra törekcsenek stb.

17 A „Ki olyan, mint a vadállat?” kérdés ráadásul emlékeztet a győztes angyal, Mihály nevére is (Ki olyan, mint Isten?). (Vö. Takács, i. m. 287.) Ez jelzi, hogy amikor a vadállat olyan akar lenni, mint Isten, akkor végső soron saját vesztébe rohan.

Krisztus szorongatott követői azonban legyőzik a sátánt, s győzelmük megvalósulásakor – a hét csésze kiöntése előtt – Mózes és a Bárány énekét zengik (Jel 15,3). Ők megszabadultak a gonosz hatalmából, ott állnak a trón előtt, s János azt is jelzi, hogy e győzelem, e szabadulás a Krisztushoz való hűségben és a bálványimádás kísértésének való ellenállásban nyilvánult meg. János úgy tekint a Mózes által vezetett Egyiptomból való kivonulásra, mint az Egyháznak a Krisztus által hozott megváltás előképére.¹⁸ Így mennyei szempontból nézve a földön tapasztalható keresztényüldözés, a számtalan kísértés olyan, mint a választott nép számára Egyiptom, a rabság és a kísértések helye, amely azonban bármilyen hatalmasnak mutatja is magát, végső soron alulmarad az Istennel, illetve az ő népével folytatott hadakozásban. Így fény derül arra is, hogy a nem sokkal korábban még győztesnek magasztalt sárkány és vadállat hatalma (vö. Jel 13,4) csak látszat, az igazi hatalom és az igazi uralkodás birtokosa Isten és a Bárány (vö. pl. Jel 19,19–21).

A kivonulásra történő utolsó utalás két szempontból is különbözik az eddigiektől. Egyrészt nem közvetlenül az Egyiptomból való kivonulásra utal, hanem azokra a prófétákra, akik meghirdették a második kivonulást – immáron Babilonból (vö. Jer 50,8; 51,6.9.45; Iz 48,20; 52,11). Másrészt pedig egy olyan felszólítással találkozunk, amelynek megvalósulását János nem írja le, így joggal feltételezhetjük, hogy e felszólítás nem a könyv szereplőinek, sokkal inkább olvasóinak szól. Mielőtt végleg elpusztulna az istentelenség városa, a Római Birodalom, amelyet János Babilonnak nevez, egy mennyei hang az ott élő keresztényeket hívja meg egy új kivonulásra: „Gyertek ki, én népem belőle, hogy ne közősködjetek vele a bűneiben, és csapásaiból hogy ne kapjatok!” (Jel 18,4) Ezzel János világosan megfogalmazza könyvének célját: a keresztényeknek ki kell vonulniuk a világból, hogy megérkezessenek Isten és a Bárány trónja elé. Felmerül a kérdés, mit jelent konkrétan ez a kivonulás. A könyv feltételezett megírásakor¹⁹ a címzetteknek nem volt sem okuk, sem lehetőségük e kivonulás földrajzi megvalósítására.²⁰ Értelmezhetjük e felszólítást lelki szinten: „a világ elhagyása a hit útján”.²¹ János azonban nem a világból való kivonulásra szólít fel, hanem a Babilonból, azaz a császárkultuszt praktizáló és az abból élő Római Birodalomból való kivonulásra. Mivel János a kivonulás céljaként a közös-

18 Vö.: Giesen, i. m. 343–344.

19 A részletekbe való bocsátkozás nélkül csatlakozhatunk az általánosan elfogadott hipotézishez, miszerint a Jelenések könyve Kis-Ázsiában keletkezett az első keresztény század utolsó évtizedében.

20 Alkalmassint a keresztények Jeruzsálemből való menekülésére (Kr. u. 66/67), illetve a zsidók és keresztények Rómából való elűzésére szokás gondolni (Kr. u. 68/69, vö. ApCsel 18,2). Földrajzilag mindkét esemény túlságosan távoli, ráadásul időben a könyv megírása előtt történt, így a felszólítás már nem lenne érvényes.

21 Takács, i. m. 360. Így értelmezi az Iz 52,11-et Szent Ágoston is (Isten városa, XVIII, 18).

ségvállalás elkerülését adja meg, a felszólítás többet jelent, mint bizonyos bűnös szokások (elsősorban a császárkultuszban való részvétel) kerülése;²² a felszólítás a külvilággal való kapcsolatok megszakítására, a keresztényeknek a társadalomból való kivonulására, elszigetelődésére vonatkozik.²³

A Jelenések könyvében a kivonulásra vonatkozó utalások az olvasók üdvtörténeti helyzetét írják le: amint a kivonulás előtt álló választott nép, úgy ők is a jelenben megtapasztalt nehézségek, gyötrelmek, üldöztetések elviselésének útján járva tapasztalhatják meg Isten szabadító hatalmát. Az a szabadulás azonban, amit Krisztus hozott, sokkal több és átfogóbb, mint az Egyiptomból való szabadulás. Krisztus szabadítása elsősorban nem földrajzi és társadalmi változásokat hoz, hanem a mennyei dicsőséget, amelybe az olvasók a könyv által betekintést nyerhetnek, s amelyben a liturgia által már most részt vehetnek. A Jelenések könyve továbbá egy új radikalitásra szólít fel: a keresztények Krisztushoz és kizárólag Krisztushoz tartoznak, ezért semmi dolguk nincs a külvilággal, az őket körülvevő bálványimádással. Ezért hív meg János a kivonulásra, és ezért idézi négyszer is Mózes énekét (Jel 11,11.18; 13,4; 15,3), azaz a kivonulás utáni győzelem énekét. Ezzel fejezi ki azt az örömet, amely a földi küzdelem után a mennyben várja azokat, akik hallgatva a kivonulásra hívó szóra, hűségesen követték a Bárányt.

Összegzés: kivonulás – honnan hová?

A lukácsi művet és a Jelenések könyvét nem szokás egy lapon említeni. Aligha találunk olyan pontokat, amelyeket párhuzamosan szemlélhetnénk e két műfajában, teológiájában és stílusában annyira különböző iratban. Vizsgálódásaink mégis elvezettek egy olyan ponthoz, amely egymás mellé állítja e két művet. Lukács úgy tekint az Egyiptomból való kivonulásra, mint Isten üdvözítő akaratának meghatározó megnyilvánulására, amelynek megfelel Isten végső üdvözítő tette: Krisztus „kivonulása”. Az egyház pedig útra kel, s a Lukács által optimistán, világos színekkel megfestett földi tájakon egyre több embert gyűjtve maga köré vezet el az emberiséget a történelem céljához. János ugyanezt az utat írja le az üldözött keresztények szempontjából. Ő az útnak nem a szépségét, hanem fáradtságát, nehézségét, embert próbáló, alkalmasint emberfeletti fájdalmát mutatja be. A Jelenések könyvének ábrázolásában egyetlen világos pontja van ennek az útnak: a megérkezés pillanata, a mennyei dicsőség. Ez a fény mégis beragyogja a gyötrelmes, sötét, gyakran a halál völgyén át vezető utat.

22 Így értelmezi a felszólítást Ritt, i. m. 90. és Gál, i. m. 60. A császárkultusz megtagadása azonban egyértelműen társadalmi izolációhoz vezetett, így ez az „arany középpútnak” tűnő megoldás gyakorlatilag nem volt kivitelezhető.

23 Giesen, i. m. 393.

Lukács és János tehát kivonulásra hívnak meg bennünket. A kivonulás szó helyett ma talán érdekesebb zarándokltról beszélni – olyan zarándokltról, amelynek célja nem ebben a világban keresendő. János radikális hívásának az Egyház az elmúlt évszázadokban nem tett eleget. Nem zárkózott magába, nem szakította meg a társadalmi kapcsolatokat; ehelyett a párbeszéd keresése mellett döntött. Oktalanság volna arról vitatkozni, hogy helyes volt-e ez a döntés. Mindenesetre az Egyház felvette a Jelenések könyvét a kánonba, nehogy megfélekedzen erről a meghívásról. S így nem meglepő, hogy újból és újból találkozunk olyan emberekkel és közösségekkel, amelyek éppen e hívásnak engedelmességgel radikálisan követik a Bárányt. Közülük talán legismertebb Szent Benedek, aki a világból kivonulva kereste Istent a liturgiában és a testvéri közösségben; számtalan követőjének élete emlékeztet a kivonulás aktualitására.

Az utóbbi időben Ferenc pápa is egyfajta kivonulásra hívja az Egyházat: lépünk ki önmagunkból, a biztonságot adó közegünkől, és indulunk el a perifériákra, mert oda szól a küldetésünk. Ez a biztonsági szférából történő „kivonulás” éppen az ellenkező irányba vezet bennünket, mint a Jelenések könyve; ez az emberbarát Jézus útja, az az út, amelyen megkerül az elvesztett (vö. Lk 15). Ez az az út, amelyen Jézus belépett ebbe a világba. Természetesen ennek az útnak is a mennyei dicsőség a célja; e dicsőség felé azonban az emberi nyomorúságon és szegénységen át vezet az út. Bármerre is indulunk, a mennyei dicsőségbe való megérkezéshez meg kell szabadulnunk Egyiptom, Babilon és evilág minden egyéb nagyvárosának pompájától, emberi hatalmon és gazdasági spekuláción alapuló látszat-biztonságától. Így tapasztalhatjuk meg Isten szabadítását és üdvözítő jóságát.